

Jolanta Migdał

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

 <https://orcid.org/0000-0002-4103-6355>

Agnieszka Piotrowska-Wojaczyk

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

 <https://orcid.org/0000-0001-7589-0309>

Wspólnotowy, czyli jaki? – rozważania leksykograficzne

Streszczenie. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie słownikowej historii rzeczownika *wspólnota* i pochodzącego od niego przymiotnika *wspólnotowy*. Sprawdzimy, jak kształtowały się dzieje tych leksemów w polskiej leksykografii. W swoich rozważaniach wykorzystujemy dane zawarte w słownikach ogólnych języka polskiego, zarówno historycznych, jak i współczesnych.

Słowa kluczowe: wspólnota komunikatywna, leksykografia, leksykologia, życie wyrazu

Community, or what? – lexicographic considerations

Summary. The objective of the article is presentation of history the noun *community* and the adjective *community* derived from it. We will check the life of these words in polish lexicography. The search material comes from polish languages dictionaries, both historical and contemporary.

Keywords: communicative community, lexicography, lexicology, the life of word

Nieodzowną cechą rozwoju społecznego jest powstawanie odrębnych zbiorowości ludzkich. Jeśli między członkami takiej zbiorowości komunikacja językowa dokonuje się bez większych przeszkód, można powiedzieć, że zbiorowość ta – posługując się terminem Ludwika Zabrockiego – tworzy „wspólnotę komunikatywną” (Zabrocki 1963; 1980)¹. Jej członkowie, powiązani określonymi relacjami, posługują

¹ Sformułowanie *wspólnoty komunikatywne*, użyte po raz pierwszy w syntezie historii języka niemieckiego Adolfa Bacha w 1938 roku (zob. Bach 1961: 19), zostało spopularyzowane przez poznańskiego językoznawcę Ludwika Zabrockiego.

się typowymi dla niej sposobami porozumiewania się. Znajomość owych sposobów pozwala traktować je jako gwarant efektywnej komunikacji w obrębie danej grupy. Z kolei dla osób spoza wspólnoty ów typowy repertuar językowy może nie być do końca czytelny, a zatem nie będzie sprzyjał udanej komunikacji. Taki repertuar niejednokrotnie ujawnia się już na poziomie najmniejszej wspólnoty komunikatywnej, tj. rodziny, a następnie rozrasta się wraz z powiększaniem się wspólnoty.

Stworzona przez Zabrockiego spójna metodologicznie koncepcja stanowi interesujący sposób objaśniania dynamiki zmian językowych. Zgodnie z nią bowiem to „[w]spólnota komunikatywna, jej powstanie i rozwój, stanowią [...] podstawową siłę napędową do powstawania i rozwoju odpowiednich środków komunikacyjnych” (Zabrocki 1963: 9). Jak zauważył Józef Marcinkiewicz, „[...] zmiany językowe nie dokonują się samorzutnie, bez przyczyny, za nimi stoją ludzie, działania konkretnych grup społecznych” (Marcinkiewicz 2013: 20); innymi słowy – walka toczy się nie tyle pomiędzy językami, co społeczeństwami ich użytkowników.

Wracając natomiast do ustaleń Zabrockiego, należy podkreślić, że „[p]rocesy integracyjne, scalające, przynoszą nam jako efekt większe wspólnoty komunikatywne. Natomiast procesy dezintegracyjne są przyczyną tworzenia się mniejszych wspólnot komunikatywnych” (Zabrocki 1963: 17). W rezultacie „[p]owstawanie języków narodowych jest ściśle związane z procesami integracyjnymi. Cała historia powstawania i zanikania języków czy gwar jest w istocie historią integracji i dezintegracji wspólnot komunikatywnych” (Zabrocki 1963: 19).

Funkcjonujący w obrębie wspólnot kod językowy pełni dwie zasadnicze funkcje: 1. integrującą – jako że stanowi podstawę więzi grupowej, spoiwo decydujące o wyrazistości grupy, oraz 2. różnicującą (czy może lepiej wyodrębniającą) daną zbiorowość spośród wspólnot innych. W ujęciu komunikacyjnym wspólnota ma bowiem łączyć, spajać użytkowników tego samego repertuaru językowego. Bez względu na to, kto, do kogo mówi, gdzie, w jakim celu i o czym, zawsze w ramach danej wspólnoty komunikatywnej ma się na uwadze wspólny system wartości, sposób kategoryzowania oraz punkt widzenia. *Wspólnotowo* oznacza bowiem jednolicie, identycznie, typowo.

Wydaje się, że przymiotnik *wspólnotowy*, występujący w takich wyrażeniach jak choćby *wspólnotowe uwarunkowania języka*, *wspólnotowe cechy tekstu* czy *wspólnotowe relacje grup społecznych* jest jasny nie tylko dla historyków języka przyjmujących, kontynuujących / rozwijających koncepcję wspólnot komunikatywnych Ludwika Zabrockiego, ale także dla preferujących inne metodologie badań. Postanowiłyśmy jednak przyjrzeć się słownikowej historii wspomnianego leksemu, sprawdzić, jak kształtowały się dzieje słowa w polskiej leksykografii i w ten sposób odpowiedzieć na zawarte w tytule naszego tekstu pytanie: *wspólnotowy*, czyli jaki? Podstawą naszych rozważań są dane zawarte w słownikach ogólnych języka polskiego, zarówno tych historycznych, dawnych, jak i współczesnych.

Przymiotnik *wspólnotowy* jest oczywiście derywatem od *wspólnota*. Nasze poszukiwanie leksykograficzne rozpoczynamy od tego rzeczownikowego hasła. Leksem ten w formie *spólnota*, według informacji najnowszego słownika ogólnego języka polskiego, elektronicznego *Wielkiego słownika języka polskiego* pod red. Piotra Źmigrodzkiego (WSJP PAN), zaczął w polszczyźnie funkcjonować od roku 1846. Leksykografowie jako źródło pierwszego, najstarszego poświadczenia hasła podają *Herbarz polski* Kaspra Niesieckiego. Kasper Niesiecki był jezuitą, teologiem i kaznodzieją, ale także genealogiem heraldykiem, pisarzem i leksykografem, żyjącym w latach 1682–1744. *Herbarz polski* jest najważniejszym jego dziełem, które wydane zostało w czterech tomach pt. *Korona Polska* w latach 1728–1743. Najbardziej znane jest jednak (5463-stronicowe) wydanie z lat 1839–1845: *HERBARZ POLSKI ks. Kaspra Niesieckiego S.J. powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopisów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowicza w Lipsku*. I na to wydanie powołują się autorzy WSJP².

Funkcjonowanie leksemu *wspólnota* dopiero od połowy XIX wieku potwierdzają oczywiście także dawne słowniki. Nie istnieje bowiem takie hasło ani w *Słowniku staropolskim* (Sstp), ani w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* (SPXVI), ani w *Elektronicznym słowniku języka polskiego XVII i XVIII wieku* (ESJFXVII/XVIII), nie zamieścił takiego wyrazu w swoim słowniku Samuel Bogumił Linde (SL).

Leksykograficzną historię rozpoczyna *wspólnota* w *Słowniku wileńskim* (Swil). Głównym wariantem hasła jest już forma zgodna ze współczesną *wspólnota*, *spólnota* znajduje się na drugim miejscu. Autorzy Swil formułują dwa znaczenia wyrazu: 1. 'to wszystko co jest wspólnem gminie' (z cytatem: *Ze wspólnoty leśnej znosił do dworu orzechy, poziomki, czernice i inne jagody*); 2. 'komunizm, zasada wspólnego posiadania wszystkiego' (z cytatem: *Innym, zawadzają cudze własności, zupełnej wspólnoty wymagają*). Niewiele zmieniła się sytuacja rzeczownika *wspólnota* w kolejnych dziesięcioleciach, co ilustruje *Słownik warszawski* (SW). Pojawiło się co prawda jako pierwsze nowe znaczenie wyrazu, ale praktycznie trudno uznać, że zostało ono precyzyjnie zdefiniowane, objaśnione – jest to bowiem odsyłacz do hasła *wspólność*, z dwoma cytatami *Więźali nas bracia „czescy” i „polscy” w łagodnej gromady wspólnoty i prostego ducha chrześcijan* z Wacława Berenta, *Rozeszli się smutni, lecz jeszcze silniej związani wspólnotą odczuwań* z Władysława Reymonta. Hasło

² Warto dodać na marginesie, że przywołany Jan Nepomucen Bobrowicz był kompozytorem i wirtuozem muzyki gitarowej, nazywany był nawet Chopinem gitary, a jego poemat taneczny *Wielki polonez A-dur* op. 24 uważany za jedno z najwybitniejszych dzieł muzyki gitarowej XIX wieku. Jednak Bobrowicz znany jest przede wszystkim jako księgarz i wydawca. W 1833 roku związał się z wydawnictwem Breitkopf und Härtel (firma założona w 1719 roku funkcjonuje do dzisiaj), które to wydawnictwo specjalizowało się w branży muzycznej. Bobrowicz miał być odpowiedzialny głównie jako korektor za druk większości książek w języku polskim. Wkrótce został redaktorem dużych serii wydawniczych, m.in. wydanej w roku 1834 „Biblioteki Kieszonkowej Kłasyków Polskich”. Przedsięwzięciem, które przyniosło rozgłos polskiemu redaktorowi, było przygotowanie dziesięciotomowej edycji „Herbarza Polskiego” Kaspra Niesieckiego. Publikacja ukazała się w latach 1839–1846.

wspólność, do którego odsyłają leksykografowie, bezpośrednio poprzedza *wspólnotę* i interesujące nas znaczenie objaśnione jest ogólną informacją: rzeczownik od *wspólny*. Natomiast dwa następne znaczenia *wspólnoty* powtórzone właściwie zostają za Swil, ale w innej kolejności. Taka kolejność może (a raczej powinna) dziwić, ponieważ jako drugie znaczenie zapisano 2. ‘komunizm, zasada wspólnego posiadania wszystkiego; związek na tej zasadzie utworzony’, ale z graficznym kwalifikatorem *mało używane*, a dopiero jako trzecie bez żadnych uzupełniających kwalifikatorów: 3. ‘to wszystko, co jest wspólne gminie’.

Nowy rozdział w dziejach *wspólnoty* rozpoczyna się od *Słownika języka polskiego* pod red. Witolda Doroszewskiego (SJPD). Leksem zyskuje stabilne trzy znaczenia: 1. ‘odznaczanie się wspólnymi cechami, wspólne posiadanie, użytkowanie czegoś; wspólność’; 2. ‘to, co łączy, zespala; więź, spójnia’; 3. ‘organizacja, społeczność związana wspólnym pochodzeniem, wspólnymi interesami, wspólną własnością’. Znaczenia te z niewielkimi modyfikacjami powtarzane są we wszystkich kolejnych współczesnych słownikach:

- *Słownik współczesnego języka polskiego* pod red. Bogusława Dunaja (SWJP): 1. ‘odznaczanie się wspólnymi cechami; powiązanie przez posiadanie wspólnych cech’; 2. ‘wspólne bycie właścicielem czegoś lub użytkownikiem’; 3. ‘grupa osób związana ze sobą czymś wspólnym, np. pochodzeniem, kulturą, interesami, własnością’.
- *Inny słownik języka polskiego* pod red. Mirosława Bańki (ISJP): 1. „Wspólnota z innymi ludźmi to więź, jaką czujemy z nimi, wynikająca ze wspólnych poglądów, dążeń, przeżyć itp.”; 2. „Wspólnota przeżyć, losów, interesów itp. to wspólne przeżycia, losy, interesy itd., łączące jakichś ludzi.”; 3. „Wspólnota to grupa ludzi mająca wspólne pochodzenie, tradycje, wartości itp. albo związanych wspólnymi losami, wspólnymi interesami lub wspólną własnością. [...] Także związek państw lub narodów.”
- *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod red. Stanisława Dubisza (USJP): *książkowe* a) ‘odznaczanie się wspólnymi cechami, wspólne posiadanie, przeżywanie czegoś’; b) ‘to, co łączy, zespala; więź, spójnia’; 3. ‘organizacja, społeczność, grupa osób związana wspólnym pochodzeniem, wspólnym życiem, wspólnymi interesami, wspólną własnością, wspólną kulturą’.
- *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* pod red. Haliny Zgólkowej (SWJP): ‘posiadanie tych samych cech; wykonywanie tych samych czynności, użytkowanie, posiadanie tych samych rzeczy’; 2. ‘to, co łączy, zespala grupę ludzi’; 3. ‘organizacja, społeczność (np. lokalna), grupa osób powiązana tą samą przeszłością, pochodzeniem, egzystencją, mająca wspólne interesy, wspólną kulturę, niekiedy też wspólną własność’.
- WSJP³: 1. ‘to, co łączy jakieś osoby lub zbiorowości’; 2. ‘odznaczanie się czymś wspólnym’; 3. ‘grupa osób, państw lub narodów, które mają

³ Podana w artykule hasłowym data ostatniej modyfikacji to: 28.12.2017.

wspólne pochodzenie, tradycje, wartości lub interesy’ z notą o użyciu: Używane w nazwach własnych, np. *Europejska Wspólnota Obronna, Europejska Wspólnota Węgla, Wspólnota Niepodległych Państw*.

W SJPD odnotowano jeszcze jedno – czwarte znaczenie, to, które funkcjonowało w poprzednich słownikach, ale tu zostało już ono opatrzone chronologicznym kwalifikatorem *przestarzałe*: ‘teren będący wspólną własnością gminy’.

Należy też zauważyć, że połączenie *wspólnota majątkowa* w dwóch słownikach leksykografowie wyodrębnili jako odrębne znaczenie – tak w ISJP: 4. „Wspólnota majątkowa lub małżeńska to wspólna własność małżonków – majątek nabyty w okresie trwania małżeństwa. Termin prawniczy.” lub jako osobny artykuł hasłowy – tak w WSJP: *urzędowy* ‘zasada prawna polegająca na tym, że od dnia zawarcia małżeństwa każdy z małżonków ma jednakowe prawo własności do nabywanego majątku’.

Znaczenie odnoszące się do wspólnoty komunikatywnej (komunikacyjnej) jest we współczesnych słownikach tym trzecim: ‘grupa osób...’. We wszystkich ekscerpowanych zbiorach leksykograficznych artykuł hasłowy w tej części jest dość obszerny i rozszerzony o charakterystyczne dla omawianego znaczenia połączenia wyrazowe, frazeologizmy, połączenia terminologiczne i nazwy własne. Są to następujące konstrukcje:

- SJPD: *historyczny* ustrój wspólnoty pierwotnej, wspólnota pierwotna; wspólnota gminna; *polityczny* Brytyjska Wspólnota Narodów;
- SWJP: wspólnota etniczna, narodowa, plemienna; wspólnota językowa;
- ISJP: wspólnota chrześcijan; wspólnota plemienna;
- USJP: wspólnota rodowa, wspólnota językowa, wspólnota pierwszych chrześcijan, należeć do wspólnoty gminnej; Europejska Wspólnota Gospodarcza; Wspólnota Europejska; Wspólnota Niepodległych Państw; *antropologiczny* wspólnota pierwotna;
- PSWP: wspólnota rodowa, językowa, religijna, światopoglądowa; wspólnota gminna, samorządowa, partyjna, polityczna; wspólnota sekty, komuny; *historyczny, antropologiczny* wspólnota pierwotna; *polityczny* Wspólnota Narodów; *polityczny, gospodarczy* Wspólnota Niepodległych Państw; Wspólnota Europejska; *religijny* Wspólnota i Wyzwolenie; *religijny* Wspólnota Taizé; wspólnota mieszkaniowa, wspólnota państw socjalistycznych;
- WSJP: wspólnota religijna; chrześcijańska, protestancka, żydowska; ludzka; etniczna; językowa; kulturowa; rasowa; plemienna; zakonna; gospodarcza, polityczna; gruntowa; terytorialna; lokalna; mieszkaniowa; międzynarodowa, narodowa; socjalistyczna; pierwotna; wspólnoty krewnicze; Wspólnota Europejska; wspólnota osób, jakichś ludzi; chrześcijan, wiernych; wojowników; narodów; wspólnoty monastyczne; sąsiedzkie; Wiary i Światła; Wspólnota z Taizé.

Trzeba jednak stwierdzić, że żaden leksykograf nie przywołał połączenia *wspólnota komunikatywna* lub *wspólnota komunikacyjna*⁴.

Tak przedstawia się leksykograficzna historia rzeczownika *wspólnota*.

Spójrzmy z kolei teraz na słownikowe dzieje utworzonego od niego przymiotnika. Według WSJP najstarsze poświadczenie w pisanej polszczyźnie derywatu *wspólnotowy* pochodzi z 1929 roku z numeru 7 *Informatora Okręgu Poznańsko-Pomorskiego Zw. Zawod. Drukarzy i Pokrewn. Zawodów w Polsce*. Jednak leksykograficzna historia wyrazu jest o wiele krótsza, rozpoczyna się bowiem dopiero od SJPD, dokładnie od roku 1967, w którym opublikowano 7 tom z interesującym nas hasłem. Jest to pierwszy słownik, w którym zamieszczono artykuł hasłowy dotyczący przymiotnika *wspólnotowy*. Informacja jest jednak dość lakoniczna: przym. od *wspólnota*. Została ona uzupełniona dwoma cytataми z czasopism oraz adnotacją, że w tych przykładach przymiotnik *wspólnotowy* pochodzi od rzeczownika w znaczeniu 2 (czyli 'to, co łączy, zespała; więź, spójnia'). Jeszcze bardziej ogólna jest informacja w SWJP, gdzie autorzy jedynie wskazują pochodzenie wyrazu *wspólnotowy* – od rzeczownika *wspólnota*, nie odnosząc się do zróżnicowania znaczeniowego. Z kolei w ISJP przymiotnik *wspólnotowy* wyraźnie związane tylko z jednym znaczeniem rzeczownika, ponieważ umieszczono go w części dotyczącej trzeciego znaczenia (grupa osób...). Odmienne przedstawia się sytuacja słowa *wspólnotowy* w USJP, gdzie zaznaczono, że przymiotnik ten pochodzi zwykle od *wspólnoty* w znaczeniu b i c, czyli 'więź, to, co łączy' oraz 'grupa osób...'. Jeszcze inaczej opracowany został interesujący nas wyraz w PSWP. Jest to jeden z dwóch słowników, w których oprócz informacji o genezie od *wspólnoty* zamieszczono definicję znaczeniową derywatu 'charakterystyczny dla wspólnego działania, tworzenia grupy o wspólnych celach'. Drugim zbiorem leksykograficznym, w którym w pełni zdefiniowano przymiotnikowy derywat jest WSJP. Autorzy tego słownika podają, że *wspólnotowy* funkcjonuje w polszczyźnie w dwóch znaczeniach: 1. 'związany ze wspólnotą – tym, co łączy jakieś osoby lub zbiorowości'; 2. 'związany ze wspólnotą – grupą osób, państw lub narodów, które mają wspólne pochodzenie, tradycje, wartości lub interesy'⁵. Drugie znaczenie uzupełniono *Notami o użyciu*, gdzie znalazła się informacja, że „używane [jest ono] w nazwach własnych, dotyczących struktur Unii Europejskiej, np. *Traktat Wspólnotowy, Inicjatywa Wspólnotowa Equal*". Także wymienione połączenia mieszczą się wyłącznie w tym zakresie: „wspólnotowy budżet, fundusz, przepis, rynek, standard, system, zasięg czegoś; wspólnotowa dyrektywa, inicjatywa, norma, polityka, procedura; wspólnotowe prawo, rozporządzenie, ustawodawstwo, wymaganie; pieniądze, środki, zasady. Jednak tylko jeden

⁴ Rozważania dotyczące występujących we wspomnianych połączeniach przymiotników: *kommunikatywny* i *kommunikacyjny*, ich semantyki, funkcjonowania i synonimiczności pozostawiamy do osobnego opracowania.

⁵ Hasło opracowane zostało: 22.08.2022.

z zamieszczonych cytatów potwierdza takie ujęcie. Pozostałe trzy dokumentujące charakteryzowane znaczenie przykłady nie odnoszą się bowiem do struktur unijnych⁶.

Stosunkowo krótka, acz treściwa historia leksemu *wspólnota* oraz utworzonego od niego przymiotnika *wspólnotowy* dowodzi stopniowego rozszerzania zakresu znaczeniowego owych jednostek. Na płaszczyźnie leksykograficznej fakt ten znajduje potwierdzenie w odnotowywaniu ich kolejnych znaczeń. Dodatkowo kwalifikatory – towarzyszące zarówno poszczególnym definicjom omawianych leksemów, jak i połączeniom wyrazowym – sugerują ich postępującą specjalizację znaczeniową (por. *antropologiczny, gospodarczy, historyczny, polityczny, religijny*).

Podsumowując, warto też zauważyć, że na pominięcie przez leksykografów terminu *wspólnota komunikatywna* można spojrzeć dwojako. Przede wszystkim wskazuje ono jego marginalne miejsce w zasobie leksykalnym współczesnego przeciętnego użytkownika polszczyzny. Po drugie – może dla części słownikarzy wiąże się z nieco już zapomnianą teorią Ludwika Zabrockiego, która jednak wciąż znajduje swoje miejsce w bogatym repertuarze rozmaitych językoznawczych metodologii.

Odpowiedzi wymaga wreszcie postawione w temacie artykułu pytanie: *wspólnotowy, czyli jaki?*

Zawarte w PSWP wyliczenie synonimów powyższego przymiotnika akcentuje zasadniczo jego zespołowy wymiar, np. *zbiorowy, kolegialny, kolektywny, grupowy, wspólny*. Biorąc jednak pod uwagę przedstawione leksykograficzne dzieje *wspólnoty* i pochodzącego od niej przymiotnika, wydaje nam się, że najlepszą odpowiedzią są określenia: *wspólny, łączący, spajający*.

Wykaz skrótów

ESJPIXVII/XVIII – *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, <https://sxvii.pl/> (dostęp: 10.12.2022).

ISJP – Bańko M. (red.), 2000, *Inny słownik języka polskiego*, t. I-II, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

⁶ Są to następujące cytaty: „Rodzinocentryczny system jest próbą porządkowania wartości. Świadczy on o tym, że to, co wspólnotowe, jest wciąż ważniejsze od tego, co indywidualne (np. polityka, kariera, sukces) [...]”. źródło: NKJP: Karolina Koziółek, *I opuszczę Cię, jak się okażesz niedojrzały(a). Nawet po ślubie!*, „Dziennik Zachodni”, 12.06.2010; „[...] tacy dobrze się czasami czują w tradycyjnych klasztorach, gdzie obowiązuje jasny i prosty regulamin: od tej i do tej godziny modlitwa, potem praca, spotkanie wspólnotowe, cisza nocna i... następny dzień”. źródło: NKJP: Jarosław Makowski, *Kobiety uczą kościół*, 2007; „Obserwatorzy z cywilizowanego świata nie pojmowali, że zwyczaj był w społeczeństwach plemiennych prawem, nie rozumieli wspólnotowych mechanizmów przymusu i nie umieli dostrzec, że gościnne zachowania wynikały z obowiązku, za którym stał przymus”. źródło: NKJP: Karol Modzelewski, *Barbarzyńska Europa*, 2004.

- PSWP – Zgólkowa H. (red), 1994–2005, *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. I–L, Poznań: Wydawnictwo Kurpisz.
- SJPD – Doroszewski W. (red.), 1958–1969, *Słownik języka polskiego*, t. I–XI, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SL – Linde S.B., 1807–1814, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Warszawa: Drukarnia XX. Piarów.
- SPXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. I–XXXVIII, Wrocław–Warszawa–Kraków–Warszawa, edycja internetowa (dostęp: 10.12.2022).
- Sstp – Urbańczyk S., 1953–2002, *Słownik staropolski*, t. 1–11, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Instytut Języka Polskiego PAN.
- SW – Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W., 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Swil – Zdanowicz A., Bohusz Szyszko M., Filipowicz J. i in., 1861, *Słownik języka polskiego*, cz. I–II, Wilno: Wydawnictwo Maurycego Orgelbranda.
- SWJP – Dunaj B. (red.), 1996, *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Wilga.
- USJP – Dubisz S. (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. I–IV, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- WSJP PAN – Żmigrodzki P., red. (2007–), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, <http://www.wsjp.pl> (dostęp: 10.12.2022).

Literatura

- Bach A., 1961, *Geschichte der deutschen Sprache*, Heidelberg: Quelle u. Meyer.
- Marcinkiewicz J., 2013, *Teoria wspólnot komunikatywnych w świetle koncepcji kognitywnych w psychologii i językoznawstwie*, w: P. Nowakowski, K. Stroński, M. Szczyszek (red.), *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, t. 25: *Wspólnoty komunikacyjne*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, s. 19–37.
- Zabrocki L., 1963, *Wspólnoty komunikatywne w genezie i rozwoju języka niemieckiego*, t. I, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Zabrocki L., 1980, *U podstaw struktury i rozwoju języka*, Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

